

מרדכי הלטר – רומן בידיש על קיבוץ-הכשרה בפולין ותרגומו לעברית¹

מרדכי הלטר נולד בעיירה קולו בפלך לודז', בשנת 1906. הוא למד בחדר, בבית-ספר עממי ובקורסים למורים בווארשה. בשנים 1930–1931 היה מורה בבתי-ספר ששפת הוראתם היתה יידיש. להלן עסק בעריכה ובכתיבה בעיתונות יידיש. כתב גם סיפורים וספרים בידיש ובעברית². וכן פרסם סיפורי ילדים בעיתונים עולמי ועולמי הקטן של רשת 'תרבות'. היה חבר תנועת פועלי ציון³. עם פלישת הנאצים נמלט לוויילנה ומשם עלה ארצה ב-1941, והשתקע בקיבוץ דפנה בגליל העליון. בארץ היה מורה (לתנ"ך ולספרות) וסופר. נפטר בשנת 1976⁴.

בשנת 1937 יצא לאור בווארשה ספרו של הלטר מיר גרייטן זיך — ראָמאַן פֿון הכשרה לעבן, רומן על נושא נדיר בספרות יידיש בין שתי מלחמות העולם בפולין. עניינו תיאור של היאחזות קבוצת חלוצים בעיירה יהודית בפולין לצורך הקמת קיבוץ-הכשרה, לקראת עליה לארץ. הזמן המתואר ברומן הוא ראשית שנות השלושים. יש תיאור הזוי חיי העבודה והחברה של צעירי תנועת נוער חלוצית בפולין ועימותיהם עם תושבי העיירה. רומן זה נכתב בתקופה שהעליה החלוצית לארץ ישראל מפולין הוגבלה, ובעיתונות יידיש בפולין החלו להופיע התקפות ומאמרים ביקורתיים, ששללו את הצורך בקיבוץ-הכשרה אלה⁵. ברומן לא מצוין באיזו תנועת נוער מדובר. קשריו של המחבר עם תנועת 'דרור' (פרייהייט) מרמזים, כנראה, שהמדובר בתנועה זו⁶. הרומן עובד ותורגם לעברית בידי הלטר עצמו שלוש פעמים: בשנים 1937–1939 בעיתון ילדים; ב-1939 כספר שיצא לאור בווארשה וב-1942 כספר שיצא לאור בארץ ישראל.

התרגום הראשון לעברית התפרסם בעתון הילדים עולמי של הרשת החינוכית 'תרבות' שפעלה בפולין. הקשר בין הרומן בידיש לעיתון הילדים של 'תרבות' נבע בחלקו מן העובדה, שרוב תכני הרומן ואף תיאור הדמות האידיאלית של החלוץ היהודי בפולין תואמים את האידיאולוגיה של רשת חינוך זו ועיתוניה לילדים.

א. חלוציות והכשרה ב'תרבות' ובעיתוניה לילדים

בין העקרונות של רשת בתי-הספר של 'תרבות', שפעלה בפולין בין שתי מלחמות העולם, היו מספר עקרונות מרכזיים, וביניהם: טיפוח השפה העברית, חינוך לעמלנות ומרכזיותה של ארץ ישראל. על עקרונות אלו אנו למדים מחוברת בשם

שיחות עם הורים שפרסם בתרפ"ח מ. גרדון, שהיה המזכיר הראשון של הסתדרות 'תרבות' בפולין. בין השאר הוא כותב: "השפה העברית היא לשון ההוראה והחיים בבית הספר שלנו [...] התנ"ך והספרות העברית בתור יסודות החנוך [...] חנוך לעבודה עצמית, גופנית ורוחנית [...] ארץ ישראל לא רק זאת של העבר, אלא גם הנוכחית" (גרדון תרפ"ח: 15-16).

'תרבות' אימצה את העמלנות, ברוח החינוך הכללי החדש שהיה אז רווח באירופה. החינוך העמלני והמגמה לפתח את התלמיד מבחינה רוחנית וגופנית, השתלבו ב'תרבות' עם המגמה של הכשרת צעירים לעליה לארץ ולעבודה חקלאית בה, וכן לחיי קולקטיב. כפי שניסח זאת מ. א. בייגל (אביגל), מורה וסופר, מהדוגלים בעמלנות ברשת 'תרבות', כאשר תיאר את 'איש המחרת שלי': "בעל גוף איתן, גמיש, מחוסן, מבוטח נגד הפורענויות של אקלים הארץ, ובאוכל ובמשקה".⁷ עליו לדעת ללכת, לרכוב על אופניים, לשחות, לשוט בסירה ו"אפילו בימה של תל-אביב, בשעה שאיננו שקט ביותר" (שם).

הצעירים שהצטרפו בפולין לתנועות החלוציות חיפשו מלבד אידיאולוגיה, גם פתרונות אישיים-חברתיים.⁸ כמו כן היתה החברות בקיבוץ הכשרה ראשית הדרך לעליה, משום שרשיונות לעליה חולקו גם לפי הכרטיסיה של המשרד הארצישראלי בווארשה, בה היו רשומים שמות של חברי הקיבוצים (ברלס תשי"ג: 428-429).

רשת 'תרבות' הוציאה לאור בשנים תרצ"ו-תרצ"ט שלושה עיתונים לקוראים צעירים בני גילים שונים: עולמי, עולמי הקטן ועולמי הקטנטן. שלושתם בעריכת ש. רזנהק וא. אינדלמן. נושא העליה והחלוציות הופיע בכל העיתונים הללו. בעיתון לצעירים יותר עולמי הקטנטן מופיע בשער הגליון הראשון שיר מאת א. אינדלמן, המסתיים במלים: "ארכב ביום, ארכב בליל / אבוא אל ארץ ישראל". בסיפור על ציפורים שהגיעו מארץ ישראל, הן מספרות לילדים על החלוצים העובדים במולדת, זורעים ונוטעים (עולמי הקטנטן 2, עמ' 3). גם בעולמי הקטן משולב רעיון זה ביצירות. בשער הגליון העשירי נלווה שיר לציור של כדור פורח, ומילותיו הן: "כדורי, כדורי / אל תתעצל / שְׁאֲנִי / מחר / אל ארץ ישראל". ובסיפור בשם 'אליהו הנביא' מאת שמואלי (עולמי הקטן 3, עמ' 3-4), מבקש ילד בחלומו, שאליהו הנביא יעלה אותו לארץ ישראל, ואליהו עונה לו: "למד לחרוש ולזרוע ואחר כך אעלה אותך לארץ ישראל" (שם, עמ' 4).

בעולמי, העיתון לבוגרים יותר (בני 9 עד 14 בערך), מובהר לקוראים בפירוש את המצופה מהם. כבר בגליון הראשון, בפנייתו של לייב יפה לצעירים בעניין תרומות ל'קרן היסוד', נאמר: "קרן היסוד בונה את ארץ ישראל למענכם, חביבי, שתעלו ותתאחזו בה" (עולמי 1, עמ' 7). וגם הסופר נתן ביסטרצקי, מנהל מחלקת בתי-הספר והנוער של הקק"ל, כותב לילדי בית-ספר בקרינקי: "יהי רצון שתזכרו גם אתם כולכם, לכשתגדלו, להצטרף אל מתנה החלוצים" (עולמי 35, עמ' 91). נושא בולט בעיתון זה הוא ההכשרה החלוצית בפולין לקראת העליה. לרשת 'תרבות' היו מוסדות חינוך חקלאיים. ביניהם היה בית-הספר החקלאי בלודמיר. אחר מבוגרי בית-הספר פרסם רשימה בשם 'האביב בבית-הספר החקלאי 'תרבות'

בלודמיר', ובה הוא תיאר את מגוון ענפי החקלאות שיש בבית-ספר זה (עולמי 68, 317-319). אגב, המקור לפזמון הילדים העממי הידוע 'השפן הקטן' היה כנראה, במוסד זה.⁹

כמו כן סופר בעולמי על ההכשרה של אנשים צעירים בקיבוצי-ההכשרה בפולין. על החווה החקלאית ליד וארשה, חווה של קיבוץ גרוכוב, כתב מרדכי הלטר ברשימתו 'חג האסיף בגרוכוב'. בחווה זו התגוררו מאתיים וחמישים איש, אך עבדו בה רק שישים. השאר עבדו בעיר. חג האסיף נחוג כאן כחג חקלאי ממש, עם מופע לפני אורחים רבים ותערוכת ענפי חקלאות; ובחצות לילה, על פי תיאורו של הלטר, רקדו החלוצים בהתלהבות 'ונשכחו הלילה אותם הימים הקשים, ימי הרעב והמצוקה, ולילות חורף רטובים וקרים' (עולמי 31, עמ' 18-19). על תנאי מצוקה אלו ועל נחישות דעתם של החלוצים להכשיר עצמם לעליה, כתב הלטר ספר ביידיש בשם מיר גרייטן זיך (אנתנו מתכוננים), שפורסם בווארשה בשנת 1937. הספר הודפס בהמשכים ב-1938 בעיתון הפולני 'נאַש פּאָשגלונד' (הסקירה שלנו) וכן 'זכה' לשלוש גירסאות בעברית, כולן, כאמור, פרי עטו של מרדכי הלטר עצמו (השווה: לעקסיקאָן פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור, ניו-יאָרק 1981, כרך 3, עמ' 16).

ב. הסיפור על קיבוץ-הכשרה

אחת הגירסאות העבריות התפרסמה בעיתון עולמי¹⁰. הסיפור פותח בשני חלוצים, חנה ומנדל, שבאים לעיירה מרוחקת ודלה כדי להקים קיבוץ-הכשרה. עיפיים ורעבים הם מגיעים לסניף של 'החלוץ', ומכריזים לשוהים שם על כוונותיהם לייסד קיבוץ-הכשרה. 'מארחיהם' מצליחים בקושי להשיג עבורם דבר מה לאכול. גם מקום לינה מהווה בעיה. היחיד שתומך בהם ומעודד אותם הוא מורה בשם הקָמר. השניים מצליחים לקבל עבודה בבית האופה. מנדל חוטב עצים וחנה שואבת מים וגם סוחבת גזרי עצים למחסן. אנשי העיירה התאספו לראות ב'פלא' הזה של העובדים המזורים.

אל השניים הצטרפו חלוצים נוספים וקיבוץ-ההכשרה הוקם. החלוצים, מסתבר, מוצאם מבתיים דלים. אחדים מהם ניתקו קשרים עם משפחותיהם עקב בחירתם בדרך חדשה זו, ואחרים ויתרו על תכניות אישיות כגון לימודים. אנשי העיירה החלו להתרגל ללובשי החולצות הכחולות. רופא התנדב לרפאם בחינם, וכן גמצא להם מעון — שני חדרים ומטבח — אותו שיפצו למגורים. בבית החדש תלה מנדל על הקיר תמונה של ברנר, ובמסיבה לכבוד הבית החדש הם שרו משירי רחל, השמיעו ניגונים חסידיים ורקדו במעגלים.

התנאים בדירה היו גרועים: היא היתה טחובה וקרה. עיקר הקושי היה בחורף. מכיוון שחלק מן האנשים היה מובטל, הם היו שרויים במצוקה כלכלית, והיה עליהם לחסוך במזון ובנפט לתאורה, אולם הם המשיכו בשגרת חייהם, ובערבים נתנו שיעורים בעברית. פעם הגיע אליהם אורח מקיבוץ בארץ, שליח בשם מנדל גור-אריה, שדיבר איתם על כיבוש העבודה העברית. בהשפעתו הם ביקשו עבודה

אצל יהודי, בעל בית־חרושת לברזל, אך הוא דחה אותם והסכים רק לתת להם נדבה. יום אחד טייל מנדל עם חנה וסיפר לה זכרונות מילדותו. אביו נרצח עליידי הרוסים, אמו נפטרה, והוא נשאר יתום. אך כבר בגיל שתיים־עשרה, כך סיפר לחברתו, שמע על ארץ ישראל ועל המושבות העבריות והחליט: 'גם אני אהיה בין בוני הארץ, את כוחותי אביא שי למולדת' (עולמי 68, עמ' 316).

כל זה התפרסם, כאמור, בעולמי, העיתון של רשת 'תרבות'. אולם זה היה רק חלקו הראשון של הסיפור. על פי מיר גרייטן זיך — המקור ביידיש — ניתן להבין, שחנה היתה מאוהבת במנדל, אך הוא היה נתון כולו לעשייה ציבורית, ולא הביע רגשות כלפיה. וכן סופר באותו המקור ביידיש, שמנדל סיפר לחנה עוד משהו בשיתחם הנ"ל — הוא הזכיר באחזניה בחורה בשם גולדה, דבר שהחל להדאיג את חנה.

בהמשך מיר גרייטן זיך מסופר על גולדה שהגיעה לקיבוץ שלהם, ומסתבר שהיא היתה בעבר חברתו של מנדל. גולדה היטיבה לעבוד בקיבוץ, בישלה עבור החברים וניהלה את משק הבית, בעוד האחרים עובדים בחוץ. מנדל המשיך לרכו את הקיבוץ ולעבוד עבור הרעיון הציוני החלוצי, ולא התפנה למערכת יחסים אישית עם גולדה המאוכזבת. ניתן להבין, שהוא רווקא נמשך אל חנה. בסופו של דבר עלתה קבוצה של חלוצים לארץ ישראל, וביניהם גם חנה ומנדל.

הספר מתאר את הווי החיים של אנשי הקיבוץ, את תנאיהם הקשים בדירה ובמקומות העבודה. יש התמקדות ברמזות נוספות של חלוצים. דוגמאות: זיסקינד ה'תרבותניק' שהגיע לקיבוץ, ובמקום לעבוד הוא מבקר את החברים ומפגין התנשאות. פייגעלע וירחמיאל שיצאו ל'כיבוש עבודה' וכותבים מכתבים על אכזבותיהם וקשייהם במקום עבודתם החדש. אבראמעק ה'אינטעליגנט', שעוזב את הקיבוץ ומתחתן בסופו של דבר. חייקה שחלתה מאוד והבריאה, ואחרים.

הספר עוסק גם בנשיות המתעוררת של הבנות בתקופת האביב. הן מודעות לרגשותיהן, מתגדרות בבגדי שבת ומסרקות שערן, בציפיה לבחורים שישובו מן העבודה ויקדישו להן תשומת־לב.

יש תיאורים של הווי — לימוד עברית באמצעות סיפורים, בדיחות ודיקלומים, גם חגיגת האחד כמאי החופשי מעבודה ועוד. יש גם טרגדיה בסיפור, כאשר אחד הבחורים, המכונה 'בבקשה' נהרג בתאונת עבודה.

ג. מקור אחד ביידיש ושלושה נוסחים בעברית — השוואה

ספרו של מרדכי הלטר 'מיר גרייטן זיך — ראָמאַן פֿון הכשרה־לעבן' ראה אור בווארשה בשנת 1937 בהוצאת 'עבודה'.

הסיפור בנוסחו העברי, מאת מרדכי הלטר, החל להתפרסם בהמשכים, כאמור, בעיתון עולמי של רשת 'תרבות', תחת הכותרת 'לחיים חדשים', מלווה ברישומים. הפרקים החלו להתפרסם ב־3.12.1937. הפרק האחרון בעיתון הופיע ב־5.6.1939 בליווי ההערה: 'תם חלק ראשון. הערה: קוראים שרוצים לקרוא את הסיפור בשלמותו, ביחד עם חלקו השני, יכולים להשיגו בצורת ספר' (עולמי 68, עמ' 317).

כמו כן היתה מודעת פרסומת לספר החדש (עולמי 66, עמ' 272). קשה לדעת אם הלטר התכוון להמשיך ולפרסם את חלקו השני של מיר גרייטן זיך בעולמי, באשר עולמי נסגר. הפרק האחרון שהלטר פרסם הופיע בגליון 68. גליון 69 היה האחרון. אמנם המערכת התכוונה רק להפסקת קיץ בחודשים יולי-אוגוסט (בהם לא הופיעו עיתוני 'תרבות'), אולם, כידוע, בספטמבר 1939 פרצה המלחמה, וממילא פסק עולמי יחד עם חיי הקהילה היהודית בפולין.

בשנת 1939 הופיע נוסח עברי של ספר זה: לחיים חדשים — סיפור מחיי ההכשרה החלוצית בפולין מאת מרדכי הלטר בהוצאת 'עבודה' בווארשה. בספר זה אין כל רישומים או תמונות. מכאן שהלטר החל לפרסם בעיתון הילדים פרקים מעובדים עוד בשנה בה הופיע הנוסח היידי, ולפני שהנוסח העברי הופיע בספר. כאשר זה הופיע בספר (כאמור ב־1939), נפסק פרסום המשכים בעיתון עולמי.

בהיותו בארץ, הוציא הלטר לאור נוסח שלישי של הרומן, בספר בשם חלוצים באו העירה — סיפור מחיי קיבוץ־הכשרה בפולין. הספר ראה אור בשנת תש"ב בהוצאת 'עם עובד' ספריית 'שחרור'. בספר משובצים תצלומים של בחורים ובחורות, כנראה החלוצים, שצילם מ. וורוביצ'יק.

להלן נשווה בין המקור היידי לתרגומים לנוסחיהם:

1. הספר בידיש מיר גרייטן זיך, וארשה 1937 (יסומן להלן: יידיש 37).
2. פרקים בעברית בעולמי — לחיים חדשים — שפורסמו 1937-1939 (יסומן להלן: עולמי).
3. נוסח מלא ראשון בעברית של הספר לחיים חדשים, וארשה 1939 (יסומן להלן: עברית 39).
4. נוסח מלא שני בעברית חלוצים באו העירה, תל־אביב תש"ב (1942) (יסומן להלן: עברית 42).

ההקדשות

יידיש 37: "דאָס בוך איז געווידמעט די חלוצים חנה און מענדל — די טרוימער און דערָאָבערער פֿון יידישער אָרבעט. וועלכע האָבן אין די יאָרן 33-1932 אויפֿגעשטעלט אַ קיבוץ הכשרה אין אַ קליין פּויליש שטעטל".

עולמי: בראש הפרק הראשון כתוב: "מאת המערכת: ההסתכלתם בבחורים ובבחורות, שבאו מרחוק ומקרוב לעיירתכם או לסמוכה לה על מנת להיות חוטבי־עצים ושואבי־מים כגבעונים בשעתם? ההתבוננתם באורח חייהם שלא כדרך אנשי העיר? הבחורים והבחורות הללו קיבלו עליהם 'גלות' מרצון לא רק לגאול על־ידיה את עם־ישראל מגלות־האונס שלו, אלא גם ובעיקר — לגאול את האדם שבו מחיי בטלה ורעות־רוח, להשיבו למקור־מחצבתו, לחיי עבודה, לטבע, למולדת. רצונכם לעמוד על טיב החיים החדשים ההולכים ומתקמים בקיבוצי־ההכשרה ובמולדת? קראו בתשומת לב ובסבלנות את הסיפור החדש, שיכניסכם לחיים חדשים. כשמו כן הוא."

עברית 39: "הספר הזה מוקדש לחנה ולמנדל החלוצים, החולמים והכובשים. אלה יסדו בשנים 1932–1933 קיבוץ־הכשרה בעיירה נידחת בפולין".
עברית 42: בספר זה אין הקדשה, אלא הערה בשער הפנימי: "הספר התפרסם בשנת 1937 בידיש בהוצאת 'עבודה' בווארשה, בשם 'מיר גרייטן זיך', ותורגם עתה לעברית בידי המחבר".

חילופי מלים ומונחים

א. השוואת הפתיחה: הפיסקאות הראשונות מתארות את שריקת הרכבת, הגעתה לעיירה בלילה, משחק האור על הפסים, ירידתם של שני נוסעים מן הרכבת – בחור ובחורה, ותיאורם החיצוני מבעד לעיני השוטר המסתובב יחידי בתחנה. מבחינת התוכן נמצאים כל האלמנטים הנ"ל בכל המקורות. השוני הוא במלים:
יידיש 37: השוטר חושב על מנדל; 'אַ זשיר' און איז אַזוי ענלעך צו אַ דאַרפֿט־שגן. דאָס פנים איז פּראָסט, די באַקן אָפּגעצויגן, די אויגן באַוועגלעכע".
עולמי: "פניו [...] דומים לפני עלם כפרי, לסתותיו צמוקות, ובכלל מראה מחר לך".

עברית 37: כנ"ל (מלבד המלה 'ובכלל' ששונתה ל'זכולו').

עברית 42: 'ז'יד' – ודמה כל כך ל'שגן' מן הכפר. "הפנים גסים, הלחיים נפולות והעיניים עירניות".

באותו קטע, מזכיר ביידיש 37 שעיניה של הבחורה הן 'די ווייכע יידישע אויגן'. ואילו בנוסחים העבריים אין זה מופיע. בעולמי ובעברית 39 נאמר: 'עיניה הפזיזות', ובעברית 42 אין כל תיאור של העיניים.

ב. ביידיש 37 חוזר הכינוי לבחורים שבאים לקיבוץ, 'תימנער' (שם, לדוגמה, עמ' 31). והגה בעולמי הוא משתמש במקום כינוי זה במלה 'חלוצים' (עולמי 47–48, לדוגמה, עמ' 273).

אולם בעברית 37 הוא מתרגם את המונח היידי ברוחו, ומכנה אותם 'תימנים' בתוספת הערה בתחתית הדף: "כך קוראים בקיבוץ לקיבוצאים־טירונים" (שם, לדוגמה, עמ' 26).

כך גם בעברית 42: הם נקראים 'תימנים' ויש הערת הסבר בתחתית הדף: "תימני־טירון, חבר חדש בלשון־הקיבוץ" (שם, עמ' 32).

ג. המלה 'כיבוש' מופיעה ביידיש 37 (שם, עמ' 63). אולם בנוסחים בעברית היא מופיעה כ'כיבוש עבודה' (עברית 39, עמ' 59, 164; עברית 42, עמ' 58). יש כאן תוספת הסבר לדוברי העברית.

ד. מלים מפולנית:

ביידיש 37 אומר העגלון: "יאָודאַ, פֿאַר פֿוֹפֿציק גראַשן אין שטאָט אַרפֿין".
בעולמי: "אדונים, הואילו נא, תמישים פרוטה – דמי נסיעה" (עולמי 35, 35, עמ' 84).

בעברית 42: "יאזדאָ, בעד חמישים פרוטות העירה". ובהערה בתחתית הדף יש פירוש למלה הלועזית "יאזדא" – 'הבה ניסע' (שם, עמ' 8).

כך גם בציטוט דברי אשת השוער, למראה החלוצים חוטבי־העצים: בידיש 37: "קעפסקיע טשאַס! אַ ברויטעלע ווילן זיין" ובעולמי: "קפסקיה צ'אַסי, להרוויח לחם באו" (עולמי 46, עמ' 256). בעברית 39 יש הערת תרגום: "ימים רעים" (שם, עמ' 23). ובעברית 42: "קפסקיה צ'אַסי, ברויט פֿאַרדיגען" בתוספת הערת תרגום בשולי הדף: "ימים רעים, להשתכר ככר־לחמו" (שם, עמ' 29).

אותה תופעה של הוספת הסבר או תרגום בעברית 39 ולא בפרקים בעולמי, קיימת גם במלים אחרות. לדוגמה: בעולמי מופיעה המלה 'המזכירות' ללא מרכאות (עולמי 39, עמ' 151) ובעברית 39 היא במרכאות ומסבירים שזו 'המזכירות המחוזית של הסתדרות "החלוץ"' (שם, עמ' 11).

בעברית 42: 'מזכירות־הגוש', נוספה מילת הסבר בטקסט עצמו (שם, עמ' 13).

בשירים ששרים החלוצים:

בידיש 37 מופיע בית בפולנית (שם, עמ' 196). בעברית 39 מופיע הבית בתרגום עברי (שם, עמ' 154). בעברית 42 מופיע הבית בפולנית, אך נוסף תרגום בתחתית העמוד (שם, עמ' 209).

שינויים בתוכן, השמטות והוספות

1. הוספות והשמטות של פרקים שלמים

א. מי היא חברתו של מנדל? לשאלה זו יש תשובות שונות בנוסחים השונים. בידיש 37 נזכרת גולדה כחברתו של מנדל, שעדיין לא הגיעה לקיבוץ. "מיט אים (עם המורה) מוז ער זיך באַראַטן, צי ער זאַל אַהערברענגען גאַלדען, זיין בחורה" (שם, עמ' 75). מתוארים געגועיו, בלי להזכיר את גולדה (שם, עמ' 76), גם חנה מרגישה בודדה, והיא מתלוננת על כך, שבקיבוץ אין מדברים על ענייני הלב, על רגשות (שם עמ' 77). והקורא מקבל רושם שחנה מאוהבת במנדל, אך הוא מתגעגע לגולדה. לבסוף, בטיילם בחוץ, מספר מנדל לחנה על גולדה, וחנה רוצה שהדרך תסתיים כבר... (שם, עמ' 81).

כל הקטעים האלה נשמטו בעולמי. המספר הכניס שינוי בנוסחים העבריים שהופיעו בפולין, הן בעולמי והן בעברית 39, ופשוט ציין, שחנה היא חברתו של מנדל (עולמי 66, עמ' 272; עברית 39, עמ' 59). כך שבעיתון לילדים, עם סיום הדפסת ההמשכים, יכול היה הקורא הצעיר לנחש, שמנדל וחנה יעלו בסוף יחד לארץ, וגולדה, כאמור, כלל אינה נזכרת. בעברית 39 אכן נזכרת בחורה בשם 'זהבה' המגיעה לקיבוץ, אך לא נזכר כל קשר רומנטי בינה לבין מנדל. היא מתוארת כנערה חרוצה ומודעת לנשיותה (שם, הפרק 'ביום חול' מעמ' 122). וזה דומה לידיש 37, בו מגיעה גולדה לקיבוץ ומספרים עליה אותם דברים (שם הפרק 'אַ פשוטער טאַג' מעמ' 254 ואילך). (במקור היידי אפשר להבין מבין השורות, שמנדל מזניח את גולדה עקב עבודתו הציבורית, אך זה לא נאמר בפירושו).

השינוי הגדול הוא בעברית 42: הלטר הוסיף פרק בעברית, שלא היה במקור היידי. הפרק הוא 'בחיך הטבע' ובו מתואר טיול רומנטי של מנדל וגולדה, ושיחה אינטימית, בה מדברים השניים על עברם המשותף ועל רגשותיהם (שם, עמ' 162 ואילך).

ב. פרק שלם שנוסף גם הוא בעברית 42, ולא היה ביידיש 37, הוא: 'ליל סדר' (עברית 42, עמ' 121 ואילך). בפרק מתוארות ההכנות לפסח בעיירה כולה (במאפיה וכו') וכן בקיבוץ עצמו.

ג. מסתבר שבנוסח עברית 39 – השמיט הלטר מספר פרקים שהיו במקור היידי. פרקים אלה מופיעים בנוסח העברי המאוחר בעברית 42. והפרקים הם: 'חולים', 'פרובלימה', 'חתונתו של אברהם', וכן שני הפרקים האחרונים 'האסיפה לאישורים' ו'יומנה של חייקה'.

כלומר: פרקים שסיפרו על עצב, חילוקי דעות, חששות ומתח, הושמטו מ'לחיים חדשים'. ספר זה מסתיים באופטימיות, בפרק בו שרים החלוצים את שיריהם.

2. השמטה והוספה של קטעים

ראינו לעיל, שהושמטו ונוספו פרקים שלמים. להלן נרגים השמטות של קטעים, שהופיעו ביידיש 37 והושמטו בנוסחים עבריים:

א. ביידיש 37: מספרים חנה ומנדל למורה הקר על 'החבר אברהם', שלא עזר להם למצוא עבודה (שם, עמ' 22). ולאחר שמצאו עבודה אצל האופה, הופיע אברהם 'דער פועלי-ציוניסטישער ראטמאן' (שם עמ' 29). בקטע משובץ תיאורו החיצוני, וכן מציין המספר, שלא מצאה חן בעיניו העובדה, שלא הוא, ה'דיגל' של המפלגה, מצא את העבודה הפרודוקטיבית הראשונה לצעירים, אלא מישהו אחר (שם, עמ' 44-43). בעולמי הוא מפרש בשמו 'אברהם קונסקר' ובכינוי 'יועץ העיר' (עולמי 43-44, עמ' 222). בעברית 42 הוא נזכר בשמו אברהם קונסקר ובכינוי 'יועץ העיר' מטעם המפלגה, שלא עזר לצעירים למצוא עבודה (שם, עמ' 43), בלי להזכיר את מפלגת 'פועלי ציון' ובלי תיאור חיצוני שלו (שם עמ' 22).

ב. ביידיש 37 מסופר על הופעת 'העסקן הציוני', שהשמיע ביקורת. הכשרה לארץ ישראל לדעתו, צריכה להיות עבודת אדמה ממש (שם, עמ' 30). עובדה זו הושמטה מעולמי, אך שולבה בעברית 42 (שם, עמ' 31).

ג. בפרק 'אן אַ היים', עולים ביידיש 37 חילוקי דעות וויכוחים בין הצעירים (שם, עמ' 32-33). בעולמי ובעברית 42 הם הושמטו לגמרי.

ד. בפרק על המכתבים, נזכר ביידיש 37, שאריה לא קיבל מכתב, ואף סופר על אביו הרביזיוניסט (שם, עמ' 54). בנוסחים העבריים עניין הרביזיוניסטים לא נזכר כלל בהקשר זה.

ה. ביידיש 37, בפרק הנ"ל על המכתבים, מסופר על שפרה שבכתה וקרעה את המכתב שקיבלה, אך אליעזר, הליצן בחבורה, הוציא את הקרעים ו'פיברק' מכתב היתולי. בכל הנוסחים העבריים חסר הקטע ה'מפוברק' של אליעזר.

ברומן מיר גרייטן זיך, בהקדשה לחלוצים, מצוינות השנים בהן התקיים ופעל קיבוץ־ההכשרה. דבר זה עשוי להצביע על מגמת הספר לשקף מציאות שְׁהִיָּה הִיְתָה ולתאר דמויות מוכרות. מערכת עולמי התייחסה אל הסיפור כסיפור חינוכי. בעצם הדפסת הפרקים בעיתון, וכן על־פי ההקדמה לפרק הראשון, ניכר שם היחס החיובי לרעיון ההכשרה של צעירים לעבודה גופנית במסגרת ההכנות לעליה לארץ. בהיותו בארץ, בעצם ימי מלחמת העולם השנייה, תרגם הלטר את הספר. מסתבר שזוהו תרגום חדש לגמרי, שהיה נאמן יותר למקור הראשון בידיש, מאשר הנוסחים העבריים שפורסמו בווארשה. דווקא בנוסח האחרון בעברית שימר הלטר מלים בידיש ובפולנית (והוסיף להן תרגום בעברית). וזאת, כנראה, כדי להנציח את המונחים שהיו מקובלים בפי יהודים בפולין ואת קולותיהם. וכך הציג לפני דוברי העברית בארץ קטע מן התרבות היהודית בפולין, שהיתה תלת־לשונית. אפשר שבתרגומים העבריים שהופיעו בווארשה נמנעו מלשבץ מלים בידיש, באשר המטרה היתה להנחיל לקוראים הצעירים של עולמי (ואולי גם של הספר לחיים חדשים) את השפה העברית.

נוסף ללשון, משקף הנוסח העברי החדש גם את הווי החיים היהודיים בגולה. יתר על כן, הלטר הוסיף פרק שלם, המתאר את ההכנות לליל הסדר בעיירה. ויש לזכור, שנוסח חדש זה נכתב בעצם ימי המלחמה, כשנה לאחר עלייתו ארצה, כאשר הקהילה היהודית נאבקה ממש על חייה.

מבחינה ספרותית נראה הנוסח העברי המאוחר, שנדפס בארץ, כשלם יותר מכל קודמיו. הרומן בין מגדל לגולדה, שנרמז במקור בידיש ונשמט לגמרי בנוסחים העבריים שהופיעו בווארשה, מקבל עיבוי והרחבה בנוסח העברי האחרון בארץ. נראה שהלטר מצא לנכון 'לקשור קצוות', להשלים עבור קוראיו בישראל את הסיפור הרומנטי, בעוד שעבור קוראיו בפולין לפני המלחמה, הוא שם דגש בעיקר על רעיון ההכשרה החלוצית, על היחר, ופחות על היחיד ורגשותיו.

הסופר השמיט בכל הנוסחים העבריים קטעים ומונחים שכללו או רמזו על ויכוחים וחילוקי דעות, כגון שמות המפלגות (הרביזיוניסטים או פועלי ציון). אין ספק, שהנוסחים העבריים, שראו אור בווארשה ונדפסו בעולמי ובספרו לחיים חדשים, עובדו בידי הלטר לקוראים צעירים. בנוסחים אלה, כאמור לעיל, נעדרים כל האלמנטים של ה'משולש' הרומנטי גולדה-מנדל-חנה, שמצויים במיר גרייטן זיך וביתר הרחבה בחלוצים באו העירה. וכן נעדרים בנוסחים העבריים בווארשה פרקים וקטעים, שיש בהם מצבים מעוררי עצב, וכן קונפליקטים בחיי הקומונה של קיבוץ־ההכשרה. אלמנטים אלה הוחזרו ואף הורחבו, כאמור, בנוסח העברי בארץ.

על פי ההשמטות של פרקים שונים וכן השמטת שמות של פלגים פוליטיים, ניתן להסיק, שרק הנוסח המקורי בידיש שומר על ערכו כמסמך היסטורי, כתיאור נאמן להווי שְׁהִיָּה היה, על כל השמחות והעצב, ההסכמות וחילוקי הדעות שחלחלו בתוך החבורה. כל הנוסחים בעברית עברו עיבוד בהתאם לקהל היעד. בווארשה

היה זה קהל צעיר, ואילו בארץ — ציבור קוראי העברית: מצד אחד רצה המחבר להציג לפניו פרקי הוץ, ומהצד השני — נמנע מלהדגיש חילוקי דעות פוליטיים שהיו קיימים בפולין, ואולי אף לא רצה לגעת ברגישויות הפוליטיות שסערו בימים ההם גם בארץ ישראל.

הערות

- 1 המאמר הוא חלק מעבודת דוקטור הנכתבת באוניברסיטה העברית (ראה ביבליוגראפיה: בר-אל תשנ"ז).
- 2 פירוט שמות כתבי-עת, בהם פרסם את מאמריו ויצירותיו, וכן שמות ספריו ראה: לעקסיקאן פון דער נמער יידישער ליטעראַטור, באַנד 3 נייריאַרק 1981, ז' 16–17.
- 3 בין השאר כתב בעיתון של תנועה זו סקירה על עיתוני פועלי ציון ימין ('דער שפיגל פון דער באַוועגונג: וועגן אונדזער פרעסע', אונדזער פּרעזיהייט 16–17 [7.12.1935], ז' 6).
- 4 על חייו בארץ, תרומתו לחינוך בקיבוצו ובקריית-שמונה וכן על שליחותו ב-1948 למחנות ההסגר בקפריסין, ראה: הארכיון הציוני המרכזי, תיקים: AK/684/1; AK/684/2.
- 5 בין השאר פרסם ב. יאושזון סדרת מאמרים נגד ההכשרה (י. שיינטוך, יצחק קצנלסון — כתבים שניצלו מגיסו וארשה וממחנה ויטל, ירושלים תש"ן, עמ' 53, הערה 75). יצחק קצנלסון יצא נגדו ופרסם בהפגנת מכתב גלוי, ובו בהדיד את הצורך בשהות ארוכה של החלוצים בקיבוצי-ההכשרה, דווקא משום ששערי הארץ סגורים: לאן יפנו? ... אין מה לעשות בפשיטיק ובסביבות צ'נסטוחוב ובאזורקוב ובוארשה. גם בלודז' ובלובלין אין מה לעשות... המקום הנלכב ביותר ליידיש ולעברית. לספר יהודי, הוא קיבוץ-ההכשרה. שם באמת מטפחים את נכסי התרבות המעטים שלנו... הקיבוץ יוצר לחבריו בתוך העניות אפשרות ליהנות מחיים רוחניים עשירים. בקיבוץ הועיר והעני ביותר לומדים, מסבירים, קוראים, שרים ורוקדים... (שם, עמ' 54). בדבריו של יצחק קצנלסון יש רמז למקומות בהם נפגעו יהודים. קיבוץ-ההכשרה מהווה לדעתו גם פתרון לאומי לצעירים וגם פתרון אישי.
- 6 ראה הערה 3 לעיל. ברומן מיר גרייטן זיך (ווארשע 1937) נזכר אברהם 'דער פועלי ציוניסטישער ראַטמאַן' (שם, עמ' 29).
- 7 מסלות, א-ב (נובמבר 1966) עמ' 11.
- 8 בשנות השלושים גבר החיפוש של הנוער היהודי אחר 'בית חדש' והצטרפות למפלגות ולתנועות פעילות היתה לא רק מסיבות אידיאולוגיות, אלא גם כדי למצוא בהם תברה מגוונת ושיפור העתיד האישי (Mendelson 1983; מנדלסון תשמ"ז: 304–305. Mendelson 1989: 18).
- 9 תלמיד כיתה ו' בשם דב שורץ כתב לעיתון על החוג לטבע, שיש בו גם שפנים. החוג ערך 'צפף שפנים'. על פי עדותו במכתב זה 'החוג חיבר הימנן לשפנים, שעורר צחוק ושמחה' ומילות השיר היו: 'הַשָּׁפָן הַקָּטָן / שָׁכַח לְסַגּוֹר הַדָּלָת / הַצִּטָּן הַמִּסְכָּן / וְהָלָה בְּנִזְלָת' עולמי 19–20, עמ' 336–337).
- 10 הסיפור הודפס בגליונות אלה: עולמי 35, עמ' 83–85; 39, עמ' 150–151; 40, עמ' 171–172; 42, עמ' 202–204; 43–44, עמ' 220–223; 46, עמ' 255–257; 47–48, עמ' 273–276; 49, עמ' 12–13; 50, עמ' 30–31; 52, עמ' 68–70; 55, עמ' 105–107; 57–58, עמ' 143–146; 59, עמ' 164–166; 61, עמ' 196–198; 66, עמ' 276–277; 68, עמ' 315–316.

- בריאָל עדינה תשנ"ז: עיתוני הילדים של רשת 'תרבות' בפולין בין המלחמות, חיבור שהוגש לפרופ' ע. מנדלסון ולפרופ' י. שיינטוך במסגרת לימודי השלמה לתואר דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים.
- ברלס ח. תשי"ג: 'העליה והמשרד הארץ ישראלי המרכזי', אנציקלופדיה של גלויות – וארשה, א, ירושלים-תל-אביב, עמ' 414-434.
- גרדון מ. תרפ"ח: שיחות עם הורים, וארשה.
- מנדלסון ע. תשמ"ו: התנועה הציונית בפולין: שנות התהוות 1915-1926, ירושלים.
- Mendelson E. 1983: *The Jews of East Central Europe between the Wars*, Bloomington, pp. 11-93, 255-258.
- 1989: 'Jewish Politics in Interwar Poland: An Overview', in: Gutman Y., Mendelson E., Reinharz J., Shmeruk C., (eds.), 1989: *The Jews of Poland between Two World Wars*, pp. 9-19.

טקסטים

- האַלטער מ. 1937: מיר גרייטן זיך – ראָמאַן פֿון הכשרה לעבן, וואַרשע.
- הלטר מ.: 'לחיים חדשים', עולמי (כ"ט בכסלו תרצ"ח-ד' בניסן תרצ"ט; 3.12.1937-22.5.1939), וארשה [פורסם ב"17 המשכים].
- 1939: לחיים חדשים, וארשה.
- תשי"ב: חלוצים באו העירדה, תל-אביב.